

Legenda o svatém Prokopu

60. léta 14. století

Česká veršovaná legenda o Prokopovi, dochovaná v rukopise Hradeckém, pojednává o Prokopově životě od narození až do smrti, při čemž je kladen důraz na jeho činnost v Sázavském klášteře. Svůj obsah čerpá z latinsky psané legendy *Vita sancti Procopii maior* (Větší život sv. Prokopa).

Původní transliterovaná verze, verše 35–38:

Ten toho kláštera nemylowaŕffe,
nebo mnohych ſokow poſluchaŕffe.
Ty gemu newiernye ſocziechu
a takto knyезy mluwiechu:
„Knyeze, gŕut zde kacys ſlowiene...“

a) Transkripce textu:

Ten toho kláštera nemilováše,
nebo mnohých sokův poslucháše.
Ty jemu nevěrný sočiechu
a takto knězi mluviechu:
„Kněže, jsůt' zde kacis Slověne...“

b) Rekonstrukce hláskového vývoje:

mnohych

*мъногъѣихъ > мъногъчь - začátek 10. století, kontrakce
мъногъчь > mnogých – polovina 10. století, zánik jerů podle Havlíkova pravidla
mnogých > mnoгých – přelom 12. a 13. století, změna závěrového g na úžinové γ (znělé ch)
mnoгých > mnohých – do konce 16. století, změna velárního γ na laryngální h

fokow

*sokowъ > sokow – 10. století, zánik jerů podle Havlíkova pravidla

sokow > soków – změna kvantity

soków > sokow – konec 14. století, doftongizace ó > uo

sokow > sokuo – konec 14. století, zánik koncového -w

sokuo > sokú (soků) – 15. století, monoftingizace, jejímž důsledkem je dlouhé ú

knjezy

*kъnędzy > knędzy – 10. století, zánik jerů podle Havlíkova pravidla

knędzy > knädzy – 10. a 11. století, denazalizace nosovek

knädzy > knědzy – 12 a 13. století, přehláska: změna ústní samohláska ä v jat' (ě), (patří k denazalizaci)

knědzy > knězy – 11. století, semiokluziva dz splynula s konstruktivou z

knězy > knězi – 15. století, vývoj opozice y-i

posluchaffe

* posluchaše > poslúcháše – změna kvantity

poslúcháše > poslaucháše - 14. století, mezistupeň ú > au

poslaucháše > posloucháše – 14. století, diftongizace

c) Určení gramatické kategorie, včetně flexe:

toho – zájmeno ukazovací, gen. sg. m., zájmenná rodová deklinace, tvrdý typ

klaftera – substantivum, gen. sg. m., o-kmenem, vzor chlap

nemylowaffe – sloveso, 2. os. sg., imperfektum, indikativ, aktivum, 3. třída slovesná, vzor: kupovati

fokow – substantivum, gen. pl. m., u-kmen mužský, vzor syn

posluchaffe – sloveso, 2. os. sg., imperfektum, indikativ, aktivum, 5. slovesná třída, vzor dělati

mluwiechu – sloveso, 3. os. pl., imperfektum, indikativ, aktivum, nedokonavý vid, 4. třída
slovesná, vzor *prosi*

d) rekonstrukce morfologického vývoje:

nemylowaffe

Imperfektum je spolu s aoristem sigmatickým (slabým, jednoduchým) a aoristem asigmatickým (silným, tematickým) jednoduchým minulým časem, který čeština zdělila z praslovanštiny. Imperfektum a oba aoristy v 15. století zanikly a byly nahrazeny opisnými tvary složenými z minulého přičestí a z tvarů pomocného slovesa být. Imperfektní koncovky se připínaly ke kmeni, který byl ve staročeštině tvořen sufixem -ie- nebo -á-. Tvoření imperfekta bylo složité, neboť koncovky v praslovanštině vždy začínaly na -a nebo -ě a připojovaly se ke kmeni, který končil také na -a (nebo -ě). Ve staročeštině pak docházelo na hranici mezi kmenem (tvarotvorným základem) a vokalickým začátkem koncovky k hláskovým změnám. Docházelo ke kontrakci (např. *umějaaše > *umějáše), k přehlásce, diftongizaci a monoftongizaci.

Staročeské /w/ s bilabiální výslovností se v průběhu 15. století změnilo ve výslovnost labiodentální: w > v. Taktéž v průběhu 15. století došlo v rámci historické depalatalizace k zániku tvrdého y, které se ve spisovné češtině ztotožnilo s měkkým i (tedy i v tomto případě).

lokow

Staročeská deklinace u-kmenů zachovává z velké části praslovanský vztah. Skloňují se jen některá substantiva (čin, dól, jíl, sad,...), většina přešla k o-kmenové deklinaci. Tento proces započal již v praslovanštině, jak svědčí staroslověnština. Přejít u-kmenových substantiv do o-kmenové deklinace se stal podkladem pro nové využití u deklinace maskulin obecně.

Kvantita vznikla na místě, kde byla dříve slabika krátká (metatonie) a jednalo se o genitiv plurálu [o] -> [ó].

klaftera

Substantivum, kolísající mezi o- a jo- kmeny. Tento typ substantiv přejatý do staré češtiny z cizích jazyků (zejména z latiny), který končil zpravidla na –l a –r byl adaptován nejednoznačně, protože čeština měla pro latinské –l a –r k dispozici dvojici l (> l) – ł a ř (> ř) – r. Proto tato jména kolísala mezi tvrdým a měkkým skloněním. Podobné kolísání pozorujeme v domácích slovech v moravských dialektech, v nichž zanikla měkkostní korelace a v nichž substantiva původně tvrdá přešla k měkké deklinaci.

mluwiechu

Verbum 4. slovesné třídy, typu sázěti, který je možné vývojově dělit na dva typy: a) sázěti b) uměti. Po provedení přehlásky 'a > ě se však oba typy sjednotily. Jelikož slovesa typu sázěti obsahovala na konci kořene -a-, vyznačuje se jejich paradigma alternací a ~ ě, vzniklou rozdílným vývojem a v pozici před měkkou nebo tvrdou souhláskou. Po provedení diftongizace dlouhého jať a jeho následné monoftongizaci se kmenotvorná přípona změnila na dlouhé -í- (čímž se tato verba přesunula do IV. slovesné třídy).

Použitá literatura:

KOSEK, Pavel. *Historická mluvnice češtiny I*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, 210 s. ISBN 978-802-1069-060.

KŮREČKOVÁ, Zuzana. *JAZYKOVÝ ROZBOR ŽIVOTA SVATÉ KATEŘINY A LEGENDY O SVATÉM PROKOPU* [online]. Brno, 2008 [cit.2014-11-02]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/74785/ff_b/Jazykovy_rozbor_Zivota_svate_Kateriny_a_legendy_o_svatem_Prokopu.pdf.

PLESKALOVÁ, Jana. *Stará čeština pro neřilology*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2001, 149 s. ISBN 80-210-2733-9.

PORÁK, Jaroslav. *Chrestomatie k vývoji českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Vyd. 1. Voznice: Leda, 2001, 752 s. ISBN 80-859-2785-3.